

Keywords: aggression, violence, pain, crime, crime fiction genre, mass urban culture.

Сакун А. В.

ІМПЕРАТИВ МИСЛЕННЯ В ТВОРЕННІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО БУТТЯ

У статті досліджується проблема ролі і значення мисленнєвої діяльності у створенні та розвитку суспільства і культури. Прогрес мислення пов'язаний з накопиченням пізнавального та інформаційного ресурсу. Автор вважає, що мислення у своїй концептуальності є основою рушійною силою історії. Як парадигма мислення обумовлює наукові революції, які залучені в соціокультурний контекст людської діяльності.

Ключові слова: мислення, інтелект, парадигма, наука, знання, когнітив, епоха.

Утвердження нової реальності є результатом глобальних трансформацій суспільства, перетворенням всього світового порядку. Новий соціальний устрій є предметом пильної уваги політиків, соціологів, економістів, філософів, поскільки висловлені раніше оцінки перспектив розвитку («нове індустріальне», «постіндустріальне», «інформаційне», «постекономічне» тощо суспільства) виявилися недосконалими з позицій реального ходу подій. В останні десятиліття широкого розповсюдження набули такі концепти, як «соціальний постмодерн», «новий порядок», «глобалізм». Але й вони вимагають перегляду і критичного переосмислення. У силу цих обставин постає проблема виявлення можливостей і ролі мислення та знання у визначенні сутності та змісту сучасності. Адже зміни в суспільстві, технологічні новації вимагають вивчення соціальних трансформацій, які є спонукальною силою і джерелом енергій сучасної цивілізації.

Виокремившись із усього світу через свідомість, людина виявилася здатною до духовного життя і мисленнєвої діяльності. Це дало їй можливість трансценденції, спроб виходу за межі природи. Кожна усвідомлюючи себе людина прагне до виходу за межі світу, і не лише межі макро- і мікросвіту, котрі наші постійно зростаючі знання відсовують все далі, а межі самого соціального світу, обмеженого простором і часом, за які ми перейти не можемо. Пошуки нових

смислів світу є явищем раціонально-морального характеру, оскільки людина як істота, незадоволена собою, постійно переборює себе в найбільш важливих викликах свого життя. Усвідомлення (розуміння), діяльне творення як умова породження смислів і є «буття як спів-буття», «співпричетне мислення», як «Dasein, що (має design), як відпускання речей в місце їх звершення, як вираз інтенціональності буття, його вольового інтонування» [9, 25]. Завдяки цьому ми своїм мисленням структуруємо світ.

У цьому контексті здатність до продуктивного мислення виступає імперативом еволюції суспільства. Завдяки йому долаються небезпеки, вирішуються насувні проблеми, й, що не менш важливо, відкриваються нові можливості для самої людини. Зокрема, перспективи нового життя у всіх його вимірах – соціальному, політичному, культурному, пізнавально-науковому тощо. Ці можливості обумовлені тим, що завдяки діяльності мислення сучасне суспільство стає інформаційним, «знанневим». Сам по собі «обмін інформацією, її накопичення, фіксація на матеріальних носіях, передача в часі і просторі, кодування і розкодування можливі у всі часи і в різних типах суспільства» [4, 8-9]. І обов'язково з активною участю мислення як процесу діяльності.

Для того, щоб перетворити можливості знання в дійсність, мислення повинно удосконалювати свої методи одержання нового знання. Цей прогрес мислення пов'язаний з накопиченням пізнавального (інформаційного) ресурсу. Оскільки наступні покоління мають більшу кількість знання та інформації, чим попередні, можна говорити про те, що цей процес має поступальний (лінійний) характер. Навіть збої, що відбуваються по тим чи іншим причинам, будучи зафіксованими в інтелектуальних продуктах, виступають «джерелом і енергією для розвитку мислення наступних поколінь» [4, 9]. Для кожної нової епохи, яка визначається через мислення, стає можливим «діалог з часом» – звернення сучасних мислителів до історичного досвіду з питаннями, які стали актуальними в ситуації сьогодення. Так, для повноцінної реалізації політичних і конституційних реформ на сучасному етапі надзвичайно важливим є досвід успіхів і помилок їх здійснення в історії та, відповідно, критичний і точний аналіз відповідних джерел, що фіксують сутність дилеми інтелектуалів-реформаторів минулого, інформаційно-знаннєві фактори, які визначали когнітивні механізми прийняття рішень. Історія таким чином повертає собі втрачену на певний час функцію «вчительки життя» [5, 37-38].

Важливим враховувати, що історія постає послідовністю епох, кожна з яких має «свій» спосіб мислення. Він, цей спосіб мислення, є знеособленим «правителем», хоча і проявляє себе в конкретних індивідах (імператорах, вождях, пророках тощо). Епоха, так би мовити, «сиділа всередині «кожної», а тим більше великої особистості, і їх дії, звичайно, утворювали ілюзію «уроку історії», «повторюючись» в часі. Але навряд чи хто-небудь в минулі часі знав, що істинна, вирішальна сила історії – «не армія, не економіка, а спосіб мислення епохи, тобто те, що міститься всередині людини» [7, 22]. Мислення як вираження прагнень, бажань, сподівань, як концептуальне визначення минулого, оцінка теперішнього і нарис майбутнього стає основною рушійною силою історії, які б економічні імперативи не ставали йому на заваді.

До того часу, поки епоха «обертається» навколо людини у формі зовнішніх подій, військових і екологічних загроз, економічних криз, техногенних катастроф і соціально-психологічних та психологічних тисків, технологічних успіхів і глобалістських тенденцій в світі, вона наївно вважає, що протистоїть відношенню до епохи «зовнішнім» чином і може перемогти її, якщо вона достатньо сильна. Але під «силою» вона може мати на увазі військову силу, економічну (включаючи багатство), політичну і особливо науково-технічну. Це зовнішнє протистояння людини стосовно епохи приймало здебільшого форму боротьби одних соціальних груп з іншими, які репрезентують часто протилежні соціальні і політичні сили суспільства. Таку схему можна спостерігати в різні періоди історії. «Невже варвари, котрі зруйнували Рим, могли знати, що вони лише прискорили процес ствердження християнства, яке саме в Римі давно знайшло своє «пристанище» і котре асимілювало руйнівників Риму так само, як це відбулося з багатьма етносами і цивілізаціями до і після. Великі марксистки в свій час прагнули змінити епоху, «утворивши» нову, будучи сковані способом мислення тієї ж епохи, яку збиралися змінити. Отці церкви (Климент Олександрійський), які проповідували «рівність в комунізмі», не ставили умовою «власноручну» зміну «часів», епохи» [7, 22], – зазначає З. Оруджев.

Таким чином, історична епоха – це час домінування певного способу мислення в суспільстві. І тоді, коли спосіб мислення починає змінюватися в результаті появи в його структурі нової логічної категорії або зв'язки, тим більше ідеї, тоді і відбувається «буря» відкриттів і нововведень у культурі і загалом у житті суспільства, утворюються «новий досвід», нова епоха. Стосовно «нового досвіду» зазначимо, що в процесі побудови методів і критеріїв доказовості досвід як такий не тотожний знанню (вони не можуть вести індивіда

до протилежних умовиводів). Але емпіричний досвід, безумовно, перетворюється в знання в результаті критичної перевірки інформації і виведення наукових формул. Досвід – це «накопичення певних навиків в процесі безпосереднього функціонування. Знання передбачає фіксацію цього досвіду в певних формулах, в певних значимих висновках, котрі до того ж підлягають перевірці, відповідають критерію класифікаційності і, таким чином, повинні бути кваліфіковані, перевірені на базі історичних джерел» [4, 9].

В свою чергу аналіз історичних джерел повинен ґрунтуватися на досягненнях когнітивно-інформаційної теорії в історичній науці, котра прагне поєднати такі поняття, як інформація, психологія і джерелознавство. Сутність цієї теорії полягає в тому, що в основі нашого пізнання лежить інформаційний обмін. Він може бути безпосереднім, коли ми передаємо інформацію від людини до людини, і опосередкованим. Останній здійснюється через цілеспрямовано утворюванні людьми інтелектуальні продукти-речі (історичні джерела в широкому сенсі), і, таким чином, не обмежений в часі і просторі. Так, через речі, пам'ятники культури розкодувавши інформацію, закладену в них творцями, можна увійти в контекст, іншої культури. Отже, когнітивно-інформаційна теорія надає нову концепцію розуміння історичних джерел. Вона являє собою науку про всі види людської діяльності і форми мислення, котрі реалізувалися в ході еволюційно і глобально цілісного історичного процесу. В силу чого метою історії постає виявлення нової інформації про феномен людини, здатної до мислення, завдяки якому визначаються перспективи її і людства в цивілізації, доля і шляхи виживання [4, 7].

Безумовно, такий досвід обумовлює розвиток мисленнєвої рефлексії, впливаючи на інтенсивність розвитку мистецтва, логіки, науки, особливо соціальної. Причина великих трансформацій в тому, що перші ж зміни в способі мислення епохи, що впливають на її структуру, відіграють роль парадигми, яка породжує нові повороти мислення, вирішення проблем, які дають не стандартні (з точки зору попереднього досвіду) результати, відкриття в сфері культури, науки, соціополітичного, економічного життя тощо. Нагадаємо, що під терміном «парадигма», пов'язаним з поняттям «нормальна наука», його автор Т. Кун має на увазі, що «деякі загальноприйняті приклади фактичної практики наукових досліджень – приклади, які включають закон, теорію, їх практичне застосування і необхідне обладнання, – всі в сукупності дають нам моделі, з яких виникають конкретні традиції наукового дослідження» [3, 32]. Вивчення парадигм виступає процесом підготовки індивідів, особливо тих, які прагнуть пізнавати і

мислити, до участі в науковій діяльності. «Вчені, наукова діяльність яких будується на основі однакових парадигм, спираються на одні і ті ж правила і стандарти наукової практики. Ця спільність установок і видима узгодженість, котру вони забезпечують, являють собою передумови для нормальної науки, тобто для генези і наступності в традиції, того чи іншого напрямку дослідження», – зазначає Т. Кун [3, 32].

У процесі подальшого розшифрування парадигма виступає дисциплінарною матрицею, яка охоплює такі компоненти, як символічні узагальнення законів науки, категоріальні моделі, або метафізичні цінності, на основі яких реалізується вибір більш досконалої теорії, типові зразки конкретного вирішення проблем. Іншими словами, мова йде про прийнятій науковою спільнотою певної системи фундаментальних знань (понять і принципів), а також – зразків і норм мисленнево-творчої діяльності, яка визначає напрямок досліджень. Саме парадигма орієнтує мислення вчених на постановку і вирішення конкретних завдань, співмірних із збагаченням фактажу в адекватному теоретичному осмисленні і розумінні. У свою чергу, результати подібних досліджень і пошуків поглиблюють і конкретизують парадигму. Виконуючи як пізнавальні, так і нормативні функції, парадигма забезпечує нормальний, «кумулятивний» розвиток науки в період між її «не кумулятивними стрибками» – науковими революціями [10, 15]. Для останніх характерною є зміна парадигм, як для історії зміна способів мислення.

При осмисленні фундаментальних парадигм, які охоплюють досить великі області досвіду (теорія відносності, квантова механіка тощо), виклад основ теорій (формулювання вихідних принципів, які містять визначальні поняття і закони), та їх використання містять суттєві відмінності. Зокрема, виклад основ включає і філософську рефлексію, що означає формулювання фундаментальної ідеї або декількох ідей дослідження, які есплікуються за допомогою структурованих груп взаємопов'язаних філософських категорій. Вони виступають «фізичною модифікацією стилю мислення (і відповідно – онтології) цілої епохи» [10, 16]. Практичне ж використання основ фундаментальної теорії полягає в побудові моделей явищ, співвимірних з емпіричними даними. Це і є та частина діяльності вчених (теоретичної і практичної), котра маніфестує основні поняття і закони теорії в органічній єдності з їх застосуванням. Вказану єдність обумовлює активність мислення.

Необхідно зазначити перспективність висунутої вимоги врахування факту «включеності науки в соціокультурний контекст

людської діяльності» [2, 103], в тому числі мисленневої. В даному контексті найбільш прийнятним є розуміння наукової революції як такого перетворення теоретичного змісту тієї чи іншої науки, при якому ломаються її усталені основи (сукупність принципів і фундаментальних понять), разом з властивим їй характером способів пізнання і стилем мислення, утворюються «нові основи, новий характер методів пізнання і новий стиль мислення» [10, 17]. Тут мова йде про глобальну наукову революцію, яка передбачає радикальну трансформацію когнітивних практик отологічних і гносеологічних основ науки, що завершується зміною картини світу, зміною типу наукової раціональності і, звичайно, способу мислення. Те ж саме відбувається із новими формами в культурі, новими інститутами або структурами в суспільно-політичному житті, з новими ідеалами, цінностями, смислами.

Для розуміння сутності способу мислення зазначимо, що аналізуючи процес зміни парадигм, Т. Кун свідомо притримується феноменологічної традиції: залишаючи в стороні питання – чому відбувається зміна парадигм, він досліджує питання – як він відбувається. У такій ситуації, відкинувши властиве неопозитивізму уявлення про науку, вчений виявляє аналогії між історією науки та історією філософії, що ламає усталені стандарти демаркації. Зміна систем в обох областях не схожа на безперервно-прогресивний процес накопичення знання. З точки зору Т. Куна, перед нами скоріше процес спростування застарілих теорій новими, який супроводжується розривом смислових комунікацій, невизначеністю і неспівставністю поглядів, які «породжені до- і післяреволюційними парадигмами» [10, 17].

Виходячи з цієї ситуації, наука постає не послідовним процесом, пов'язаним з «революційними» перервами кумулятивної тривалості. У силу чого можна проводити аналогію з процесом формування і розвитку способів мислення в історії суспільства і культури. Подібно до того, як «вся історія суспільства є рядом епох, якісно відмінних одна від одної не лише за характером соціально-економічних і суспільно-політичних відносин, але й по рівню розвитку культури, мистецтва, філософії, так й історія мислення є не тільки зміною його історичних типів, але й перехід від одного рівня розвитку людини до іншої з її світоглядом і досвідом» [7, 286]. Як зазначає А. Богомолов, якісний стрибок, зафіксований у формулі «від міфу до логосу» в античну епоху, полягав «не просто в повній або частковій відмові від антропоморфних міфологічних образів на користь словесно оформлених загальних уявлень і початкових абстракцій. Це була

революція у способі мислення, яка по формі полягала в заміні абстракції через уособлення і приписування одержаному абстракту власного імені, зафіксованого в мові спільними уявленнями, а по змісту – у відмові від фантастичних «посередників» на користь природних процесів, що дозволяють пов'язати досліджувані явища в раціонально осмислену систему» [1, 31-32].

Про мислення античної епохи можна сказати, що вона історично і логічно являла собою епоху логічного освоєння відношення протилежностей, серед яких на логічному та етичному рівнях головним було «відношення гармонії», при якому одна протилежність не тільки доповнювала другу, але поставала до неї у відношенні необхідності. Поняття «гармонічного відношення» протилежностей було основним і головним. Відсутність зв'язку протилежностей слугувало неподоланою перепоною для освоєння поняття «руху» як абсолютного стану речей і явищ. Звідси – «дуалізм «двох» способів мислення: надчуттєвий (інтелігібельний) світ і даний людині світ через систему чуттів не пов'язані один з одним. Надчуттєвий світ – це світ метафізики, в якому проникливий розум знаходить абсолютні сутності, тобто одна з одною, і світ фізичний, – це світ, в якому всі люди мають справу з явищами, даними в почуттях. Тут все перебуває в русі, а в надчуттєвому (метафізичному) світі всі сутності перебувають в абсолютному спокої. Ця конструкція характерна для всіх філософів цієї епохи, які не бачать зв'язку відносного з абсолютним» [7, 291]. І справа тут не в термінології, а в способі мислення.

На філософсько-логічному рівні в античності осмислювалося те, що входило в зміст способу мислення епохи античності. Зокрема, це стосувалося етичних понять епохи, серед яких центральне місце належить категорії «справедливості». Через призму справедливості оцінювалися в цей період розум, добродійність, порядок речей, закони, краса тощо. У Платона поняття «справедливості» пов'язано до того ж із проблемами соціальними та політичними. «Справедливість зробить справедливою державу – відданість своїй справі у всіх прошарків – купців, помічників і стражів, причому кожний з яких буде виконувати те, що йому властиве» [8, 226]. В іншому місці Платон говорить: «Закон ставить своєю метою не благо одного якого-небудь прошарку населення, а благо всієї держави. То переконанням, то силою забезпечує він єдність всіх громадян, роблячи так, щоб вони були один одному взаємно корисні в тій мірі, в якій вони взагалі можуть бути корисні для всього суспільства» [8, 327]. Відношення взаємної корисності в праві – це та форма справедливості, котра відповідає логіці мислення епохи.

У філософії Арістотеля логічний та етичний рівні способу мислення досягли свого найвищого рівня розуміння. Відносність протилежностей як сутність логічного рівня способу мислення у філософії Арістотеля одержує повне пояснення. Абсолютне зрівнювання («зняття») протилежностей не може бути справедливим. Але це дозволяє, навіть зобов'язує шукати міру співвідношення. Так виникає право, завдяки якому остаточно сформувалися перші форми цивілізації, коли суспільні відносини почали регулюватися «не тільки силою, але й розумом» [7, 302].

Таким чином, потрібно враховувати, що філософія історії – не проста, а динамічна наука. Її численні загадки і парадокси прямо взаємопов'язані з унікальним статусом мислячої людини у світі, водночас із значно більш передбачуваними, хоча зовсім не елементарними законами розвитку і трансформації складних систем. Життєздатність подібних систем багато в чому пов'язана з їх внутрішньою неоднорідністю, поліфонією. Подібна неоднорідність на рівні всезагальної історії може проявляти себе різним чином: як плідна взаємодія частин (країн, культурно-історичних типів або цивілізацій), зведених у певну цілісну структуру; або як прагнення до домінування однієї з частин, яка використовує ресурси системи у власних інтересах; або як антагоністичний конфлікт «всього і вся», «битва цивілізацій», здатна привести до зламу і загибелі системи. Також «потрібно враховувати співприсутність в одному історичному та інтелектуально-мисленнєвому просторі різнорідних, «різночасових» соціальних, культурних, когнітивних організмів» [6, 59]. Отже, мова йде про неоднорідність, яка в історії (і сучасності) виявляється як протилежності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Богомолов А. С.* Диалектический логос. – М.: Мысль, 1982. – 263 с.
2. *Егоров Д. Г.* Если парадигмы несоизмеримы, то почему они все-таки меняются? // Вопросы философии. – 2006. – № 3. – С. 102-110.
3. *Кун Т.* Структура научных революций. – М.: АСТ: АСТ Москва, 2009. – 317 с.
4. *Медушевский А. Н.* Знание о прошлом в современной культуре (материалы круглого стола). – Вопросы философии. – М.: Наука; Российская академия наук, 2011. – № 12. – С. 8-9.

5. *Медушевский А. Н.* Когнитивно-информационная теория как новая философская парадигма гуманитарного подсознания // Вопросы философии. – 2009. – № 10. – С. 33-39.
6. *Некlessа А. И.* Трансмутация истории // Вопросы философии. – 2001. – № 3. – С. 58-71.
7. *Оруджев З. М.* Способ мышления эпохи: Философия прошлого. – М.: Едиториал УРСС, 2009. – 400 с.
8. *Платон.* Собрание починений в 3-х т. – М.: Мысль, 1971. – Т. 3 (1). – 654 с.
9. *Тульчинский Г. Л.* О природе свободы // Вопросы философии. – 2006. – № 4. – С. 17-31.
10. *Храмова В. Л.* Культурологические образы науки в постпозитивизме // Софія. Культурологічний журнал. – 2011. – № 11. – С. 14-59.

Сакун А. В. Императив мышления в создании социокультурного бытия.

В статье исследуется проблема роли и значения мыслительной деятельности в создании и развитии общества и культуры. Прогресс мышления связан с накоплением познавательного и информационного ресурса. Автор считает, что мышление в своей концептуальности является основной движущей силой истории. В качестве парадигмы мышление обуславливает научные революции, которые включены в социокультурный контекст человеческой деятельности.

Ключевые слова: мышление, интеллект, парадигма, наука, знание, когнитив, эпоха.

Sakun A. V. Imperative of Thinking in the Creation of Socio-cultural Being.

The paper reveals the problem of the role and importance of mental activity in the creation and development of society and culture. Progress of thinking associated with the accumulation of educational and information resource. The author believes that thinking in its conceptual basis is the driving force of history. Thinking as a paradigm makes the scientific revolution, those are included in the sociocultural context of human activity.

Keywords: mind, intellect, paradigm, science, knowledge, cognitive, era.